

Amikor Marx még nem volt „marxista“

A fiatal Marx a jogról

A jog általános kérdéseit tárgyaló fejtegetések a XVI—XVII. században váltak külön, s formálódtak többé-kevésbé önálló tudománnyá; az általános jogelmélet ekkor szakadt ki a teológiából, illetőleg különült el a filozófiától. Az általános jogelméletnek jogbölcseletként való elnevezése csak a XVIII—XIX. században terjedt el. Kialakult a *természetjogi* felfogás, amelynek képviselői — a jogbölcselet útján — a legjobb jog, az eszményi jog meghatározóit az ideális állam ismerveivel együtt keresték, s a pozitív jog fölött álló valamilyen zárt eszmei jogrendszert próbáltak kialakítani, vagyis általában a pozitív jog fölé emelkedő szinte teljes természetjogi rendszert képzeltek el. A jogbölcselet másik, ugyancsak ez idő tájt kialakult „*filozófiaibb*“ iránya a bölcselettel indult el, s művelői filozófusok voltak, a jogbölcseletet filozófiájuk alkalmazási területének tekintették. A két iskola képviselői között állandó vetélkedés folyt.

Ilyen körülmények között érthető, hogy Marx, aki már fiatalon is hatalmas alkotói energiával, tudásszomjjal, irigylésre méltó akaraterővel és fantasztikus szintetizáló képességgel rendelkezett, nagy lendülettel kezdett a jogi ismeretek elsajátításához, és merészen vetette bele magát a jogbölcseleti problémák zajos vitáiba, hogy lépésről lépésre alakítsa, formálja a később kiterelvényesülő társadalomelméletét, beleértve a jogról szóló felfogását is.

Bizonyos szerzők nem tartják túlzásnak azt az állítást, hogy a jogtudomány nagy szolgálatot tett az emberiségnek, amikor közrejátszott abban, hogy az ifjú Marx megszabaduljon a szubjektív idealista filozófiai irány befolyásától, és eljusson az objektív idealizmusig. Ennek bizonyítására Marxnak 1837. november 10-én apjához írt levelét hozzák fel. Ekkor a 19 éves Marx joghallgatóként Berlinben tanult, miután már egy évig jogászokodott Bonnban, ahol — úgy tűnik — a szellemi légkörrel elégedetlen volt. Feltételezhető, hogy tudatos értelmi fejlődése a berlini joghallgatósága idején kezdődött — ahol többek között kora nagy jogtudósait, Savigny és Gansot, Hegel neves jogásztanítványát hallgatta —, bár az előző évekből is maradt ránk gondolatdús írása.

A szóban forgó levél gazdag jogi anyagot is tartalmaz, hiszen Marx tudatában volt annak, hogy édesapja szeretné, ha jogásként helyezkedne el. Ezért részletesen beszámol jogi olvasmányairól, jogi gondolkodása fejlődéséről.

Ennek ellenére Marx már akkor alapvetően filozófiai tájékozódású volt. Filozófiai érdeklődését bizonyítja, hogy megkísérli a jogot a filozófiával egyeztetni. November 10-i leveléből tudjuk meg, hogy egy időközben abbahagyott, nagy terjedelmű kéziratát bírálata, s egyben valamiféle önbírálat kapcsán jelzi Marx, hogyan hagyta el a fichte gondolatrendszerét, és sajátította el a hegeli filozófiát, amelynek „groteszk sziklamelódiájában“ kedvét lelte, annak ellenére, hogy ez nemtetszését is kiváltotta.

A levélben felsorolt számtalan jogi mű — jegyzékük pandektajogi (a római jog modern alkalmazása), egyházjogi, büntetőjogi, sőt polgári eljárási jogi könyveket tartalmaz — tanulmányai rendjére utal. Egy fiatal joghallgatónál ez több mint dicséretes. De fiatal kora ellenére Marx már akkor sem volt csak joghallgató, hanem jogbölcselet filozófus is. Eppen ezért érthetetlen, hogy ő, aki — életrajzából tudjuk — Fichte filozófiáját behatóan tanulmányozta, levelében sem a „tisztá“ filozófusok (Hegel, Kant) jogfilozófiájára, sem pedig kora jelesebb jogbölcseleire nem utalt. Kivétel Heineccius volt, akit elődeihez híven a teológiai jogbölcselethez visszatérőnek tartottak, és már Marx korában sem számított korszerűnek. E szerző bizonyos hatása Marxra észlelhető volt, ami — legalábbis a levélben található már említett jogbölcseleti mű vázlatából — kikövetkeztethető. A levélben felsorolt jogi olvasmányokból, amelyek jegyzéke nem tartalmazta a szorosan vett közjogi munkákat, bár — s ezt ugyancsak a levélből tudjuk — jogbölcseletét Marx igyekezett a közjogba is bevinni, nem szabad akkori műveltsége színvonalára még csak következtetni sem. Az viszont érezhető, hogy jogi műveltsége széles körű, de egyben

egyenetlen volt; olvasmányai az elmélet szempontjából különböző szinten helyezkedtek el. Főleg a pozitív jogi olvasmányok kevésbé átfogóak. A pozitív jog megismerésére később — eleinte mint újságíró, majd mint tudóst, de mint gyakorlati forradalmárt is — maga az élet kényszerítette.

Leveléből kiderül, hogy az ifjú Marxban a jogász és a filozófus egyesült egy személyben, de harcolt is egymással. Ezt írja: „jogtudományt kellett tanulnom, s mindenekezlőt arra éreztem ösztönzést, hogy a filozófiával küzdjek.“ És küzdött is önmagával, önmagában, majd a nyilvánosság előtt. Érték a gondolatok, kristályosodtak az eszmék, érlelődött a jogról szóló tudományos felfogás is.

De egyelőre maradjunk a levélnél. Jogfilozófiai fejtegetését a levélben található vázlat alapján két részre tervezte. Az első részt a jog metafizikájának nevezte, s ebben a jog alapelveiről, reflexiókról, fogalommeghatározásokról lett volna szó. A levélnek van egy érdekes része, amelyben az önbírálat szellemében a matematikai dogmatizmus tudománytalan formájára hivatkozik. Az említett jogi alapelvek stb. vonatkozásában ezeket írja: mindezt „elválasztva minden valóságos jogtól és így a jog minden valóságos formájától; úgy, ahogyan az Fichténél előfordul, csak nálam modernebbül és tartalmatlanabbul“. E dogmatizmusnál az alany a dolog körül szalad, körbeszaladja azt anélkül — ahogyan nagyon érthetően olvashatjuk a mai jogbölcseleti irodalomban —, hogy a dolgot mint gazdagon kibontakozót, élet tekinteténél, s ez eleve akadály az igazság megismerésében. Nem érdektelen a levélbe jobban beleolvasni, hiszen már a fiatal Marxnál érezhető bizonyos mély tanulság, amelyet — a szubjektív idealizmustól való elfordulása során — a jog tanulmányozásából a megismerést, a dolog és a fogalom viszonyát illetően általános érvénnyel levont. Ez lényegében a következő megfogalmazásból derül ki: a háromszöget matematikus konstruálja, az mindvégig térbeli elképzelés marad, nem fejlődik, más mellé kell állítani, hogy más viszonyokba kerüljön, és más igazságokra jussunk. Ezzel szemben — írja — az „élő gondolatvilág“ konkrét kifejezésében, mint aminő a jog, az állam, a természet és az egész filozófia, a tárgyat fejlődésében kell meglesni, nem lehet önkényes felosztásukat belevinni, „a dolog értelmének egyedül kell önmagának ellentmondóként továbbgurulnia, és önmagában kell saját egységét megtalálnia“.

A tervezett könyv második része jogfilozófia lett volna, formai és anyagi jogelméletre osztva, amelyben először a rendszer formáját a maga egymásutániségében és összefüggésében, a felosztást és a terjedelmet, majd a tartalmat, a forma össze-sűrűsödését tartalmában szándékozott tárgyalni.

Ha eltekintünk Marx levele megfogalmazásának formájától (bevallottan jogfilozófiáról írt), és annak lényegét, tartalmát vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy abban nagy részben tulajdonképpen filozófiával foglalkozott.

Jogtudósok, és nem csak ők, állítják, hogy ez a levél Marxnak tulajdonképpen első elméleti igényű műve. Tartalmában azonban maga Marx által akkor meghaladott és később bírált álláspontját tartalmazza. A *politikai gazdaságtan bírálatához* 1859-ben írt előszavában Marx fiatalkori érdeklődésére és munkásságára visszatekintve így írt: „Szaktanulmányom a jogtudomány volt, de ezzel a filozófia és a történelem mellett csak mint alárendelt diszciplínával foglalkoztam.“ Az alárendeltség egyre fokozódott, hiszen Marx később majdnem egészen odahagyta a jogtudományt. Még a fiatalkori levele alapján is megállapítható, hogy a jogtudománnyal mint „szaktárgyával“ jóformán csak kívülről, a filozófia szemszögéből foglalkozott. De foglalkozott vele, ami szerintem igen fontos, hiszen éppen ez segítette őt további jogi felfogása kialakításában, és így egy általánosnak nevezhető jogfilozófiát hagyott ránk örökségül.

Ha megírta volna a levélben említett művét, amelynek apja tudomására hozott vázlata — bár nem teljességében — kiterjedt a magánjogra is, jogbölcseletét „belülről“ is megismerhetjük volna. Az első rész elvont jellegét meghaladva, a mű második részében a római jog sajátos intézményeit a konkrét élő jog intézményeiként fogta fel, igaz, kicsit beleerőltetve — mint ő maga írja — saját rendszerébe. Azt is hozzátesszi, hogy e rendszer révén megszerette az anyagot, és bizonyos áttekintésre tett szert. Így vált világossá a fiatal Marx előtt, hogy filozófia nélkül nem lehet célt érni. Akkori felfogásának megfelelően egy új, saját maga által metafizikusnak titulált alaprendszert dolgozott ki, ami még inkább felszínre hozta korábbi törekvéseinek ellentétes irányát.

Helyszüke miatt a vázlat ismertetését mellőznünk kell, bár nagyon is jellemző, ahogyan a magánjogot szerződészerű és nem szerződészerű jogra osztotta. Azt, hogy a szerződést Kant vagy más bölcseleti hatása alapján tette a magánjog felosztásának ilyen döntő kritériumává, csak a megírt műből tudhattuk volna meg. Az azonban maga Marx bevallásából is kiderül, hogy az ideológia, amelyen „szerecsenszerűen túljutott“, Kanton és Fichtén alapult.

A későbbi szakirodalom (főleg A. Cornu) idevonatkozó értékelése szerint az akkori felosztás Marxnál aszerint történt, hogy milyen volt a nyereség, amelyet egyik vagy másik fél elért; a személyi jogban és a dologi jogban is al csoport volt: a visszerthes szerződés, a biztosítási szerződés, a jótékony szerződés, amely nyilvánvalóan eltér a pandektisták felosztásától (akik reális és konszenzuális szerződésekről beszéltek).

Erezhető Marx azon törekvése is, hogy nem formai tagolást követett, hanem érdemi indokot (nyereség) keresett, vagyoni érdekelttség szerint különböztette meg a szerződéseket. Később a polgári jogot Marx egészen más szempontok szerint rendszerezte. Nem is ez, hanem az a lényeg, ahogyan a jogbölcselet és a jog segítette őt kikerülni a szubjektív idealizmus befolyása alól, s hogy — valószínűleg egyetemi tanulmányai hatására — korai vázlatát odahagyva, miként jutott közelebb Hegelhez, a valóságban keresve az eszmét. „Ha korábban az istenek a föld fölött laktak — írja levelében —, úgy most annak középpontjává váltak.“

E levél, ha nem is sorolható Marx tulajdonképpeni irodalmi munkásságához, belőle képet alkothatunk szellemi fejlődéséről, arról, hogyan alakult filozófiai gondolkodása a jog segítségével, és hogyan jutott el végül is Hegelhez. E levélből a Hegel befolyását megelőző időszakról tájékozódhatunk azon általános hiedelem ellenére, hogy egyetemi tanulmányait már kezdettől fogva a Hegel-befolyás jellemezte volna. Úgy érzem, helyes az az értékelés, hogy e levelet még irodalmi tevékenységét megelőző munkának kell tekintenünk (Savigny-hatás), amely az igazi tudományos fogalmazás előtt készült (Szabó Imre véleménye), mégis a jogász számára is nagyon értékes anyagot tartalmazó írás.

Marx jogi gondolkodása fejlődésének ez a legkorábbi szakasza; ekkor még a polgári ideológia talaján állt, fokozatosan Hegelhez közeledve. A szóban forgó levélből egy olyasféle jogfilozófia elemeire lehet következtetni, amely sokban hasonlított a kor maradi és a római jogon épült jogbölcseletére (Savigny és mások). E kezdeti fejlődési szakaszt egy másik követi, amelyről nem a fenti levélből, hanem főleg az 1842 augusztusában a *Rheinische Zeitung*ban megjelent *A történeti jogi iskola filozófiai manifesztuma* című cikkéből szerezhetünk tudomást. Ekkor Marx már végleg eltávolodott Savignytól, annak filozófiai gyökereitől, általában a történelmi jogi felfogástól. Marx azonban ekkor sem tagadta a történelmi megközelítés szerepét, de azt egyesítette a filozófiával, és hangsúlyozta ez utóbbi eszmei elsőbbségét: a történelmi filozófiai megragadását.

Marx kifejezetten abból az időből származó jogi vonatkozású cikkei a *Rheinische Zeitung* 1842. évi számaiban található, de a jogász különösen gazdag anyagot talál a sajtószabadságra és a falopásra vonatkozó törvények tervezeteiről írott cikkeiben. Ezekben az írásokban érezhető: akkor Marx még időben közel volt jogi tanulmányaihoz, elsősorban most már Hegel felfogásához az államról és a jogról, s az, hogy az időszerű politikai kérdések szükségszerűen jogi kérdések alakjában, azok elemzésében jelentek meg. Ezekben már a hegeli iránynál is tovább látott.

Marx jogi gondolkodásának további fejlődése a hegelianizmus hatásának gyengülése jegyében alakult. Ezt követte a hegeli államjog bírálata és ezzel egyidőben az attól való teljes elszakadás. Ezzel az „elszakadással“ kapcsolatosan lényeges szempont, hogy — mint ismert — Marx sohasem integrálódott a hegeli (vagy a feuerbachi) gondolkodásba, még ha bizonyos értelemben annak befolyása alatt állt is; gondolkodásában kezdettől önálló volt (Tr. Pop).

Ezek a jogról szóló első írások még nem „marxisták“. Marx még jórészt a hegelianizmus „foglya“. Az igaz, hogy Marx sohasem dolgozott ki önálló, teljes marxista jogelméletet. Annak magva mégis létezik, de csak úgy mint az általa kidolgozott önálló társadalomelmélet szervező része. Erre vonatkozó nézeteiket Marx és Engels az 1845—1846-ban írt *A német ideológia* című munkájukban tisztázták, mindenekelőtt önmaguk számára (mivel akkor nem lehetett azt kiadni, s így a kéziratot átengedték „az egerek rágcsáló bírálatának“, egészen 1932-ig, amikor végül is megjelent). Ebben a műben jut kifejezésre az a marxista álláspont, hogy valamely uralkodó osztály egyénei közös érdeküket az állam révén érvényesítik, s ezért a társadalom minden közös intézménye, így a jog is, „az állam közvetítésével jön létre, ölt politikai formát“.